
ȘTAMPILE SINOPEENE DESCOPERITE ÎN SITURI DIN CHORA CALLATIANĂ

Natalia Mateevici*

Muzeul Național de Istorie a Moldovei,
Chișinău, Republica Moldova
amforaelada@gmail.com

Mihai Ionescu

Muzeul de Istorie și Arheologie Callatis, Mangalia, Romania
ionescumihai2000@yahoo.it

Abstract: The article presents 23 Greek amphora stamps discovered in the last 10 years in the area of the ancient city of Callatis, during archaeological excavations conducted by one of the authors of this article. The artifacts come from six surveyed locations: the area of the flattened tumuli from Arsa, the Hagieni forest, the Castelul de Apă area, the western area of the Coloniști neighborhood (Mangalia), the former fish farm Limanu, and La Movile area. All the stamps are of Sinopean origin, covering the chronological framework between the 3rd decade of the 4th century BC and the 1st decade of the 2nd century BC. Most of the items in this lot are magistrates' stamps, while only two being potter's stamps. It should be noted that most of the stamps are dated in the 3rd century BC, which in general terms, reflects the period of maximum commercialization of liquid goods from Sinope (wine and olive oil) in the northwestern and western Pontic region.

Rezumat: În articol sunt prezentate 23 de ștampile de amfore grecești, care provin din cercetările de suprafață realizate de către unul dintre autori în ultimii 10 ani în chora callatiană. Materialul prezentat provine din șase puncte: zona tumulilor aplatizați de la Arsa, pădurea Hagieni, din zona Castelul de Apă, zona de vest a cartierului Coloniști (Mangalia), a fostei ferme piscicola Limanu, zona La Movile. Toate ștampilele sunt de proveniență sinopeană, cuprinzând perioada dintre anii 30 ai sec. IV a.Chr. și primul deceniu al sec. II a.Chr. Majoritatea ștampilelor din acest lot, sunt ștampile de magistrați, doar două exemplare reprezintă ștampile de producători. Majoritatea ștampilelor pot fi datate în sec. III a.Chr., ceea ce, în linii generale, reflectă perioada de maximă pătrundere a mărfurilor lichide din Sinope (vin și ulei de măsline) în regiunea nord-vest și vest pontică.

Keywords: Black Sea Coast, Dobruja, Callatis, Sinope, Greek amphorae, stamps, magistrates, producers.

Cuvinte cheie: Marea Neagră, Dobrogea, Callatis, Sinope, amfore grecești, ștampile, magistrați, producători.

INTRODUCERE

Cercetările permanente de teren din chora cetății Callatis oferă, de fiecare dată, surprize arheologilor sub formă de vestigii antice, care reflectă istoria acestui ținut, în special urme și artefacte ale pătrunderii în această regiune a principalei categorii a comerțului grecesc – amforele de transport. O categorie aparte a acestor artefacte este

* Cercetare realizată în cadrul proiectului 20.80009.0807.43, „Patrimoniul muzeal și memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”.

reprezentată de ștampilele de amfore, care aduc informații suplimentare – și deseori exhaustive – privind importurile amforice grecești.

În ultimii 10 ani au fost efectuate, de către unul dintre autori, un șir de cercetări arheologice de teren la câteva situri din zonă, în urma cărora a fost colectat un bogat material amforic, printre care și ștampile de amfore grecești¹. Aceste situri sunt dispuse în zona chorei callatienae, în punctele: *La Movile*, *Castelul de apă*, Cartierul din vestul Mangaliei–*Coloniști*, fosta Fermă piscicolă Limanu, așezarea greco-romană de la Arsa și în zona pădurii Hagieni (Fig. 1).

Fig. 1. Punctele din chora callatiană unde au fost descoperite toarte de amfore ștampilate de producție sinopeeană / *Discovery sites of Sinopean stamped amphora handles in the chora of Callatis*:

1. *La Movile*; 2. *Castelul de apă*; 3. Vestul cartierului *Coloniști*; 4. Ferma piscicolă Limanu;
5. Așezarea greco-romană de la Arsa; 6. Pădurea Hagieni.

În acest articol prezentăm un lot de ștampile aplicate pe toarte de amfore sinopeene (23 exemplare), care vin să completeze cataloagele de amfore ale renumitului centru producător din sudul Pontului Euxin, descoperite pe teritoriul dobrogean și să aducă mai multe informații privitoare la desfășurarea comerțului greco-barbar în perioada antică.

¹ În timpul cercetărilor de teren au fost recuperate ștampile provenite din mai multe centre de producție grecești. În acest articol sunt analizate doar cele de origine sinopeeană, restul urmând a fi publicate curând.

Trei dintre ștampile, două astynomiche și una de producător, au fost descoperite în timpul cercetărilor efectuate în zona tumulilor aplatizați de la sud de localitatea Arsa (jud. Constanța), pe latura de nord a drumului județean dintre Mangalia și Albești. Alte opt exemplare (ștampile astynomiche) au fost descoperite la sud de drumul spre Albești, la marginea pădurii Hagieni.

Unele piese au fost descoperite la nord-vest de Mangalia, în apropierea tumulilor aplatizați aflați la nord de zona Castelului de Apă (șase ștampile de magistrați) și în zona de vest a cartierului Coloniști (patru ștampile, dintre care doar una reprezintă o ștampilă de producător). Doar o singură piesă a fost recuperată în zona *La Mobile*, în timpul cercetărilor de teren la așa-zisa așezare scitică sau Obantul Mare, la 1 km nord-vest de Mangalia, în rezervația Natura 2000.

În apropierea fostei ferme piscicole Limanu, la sud de sediul Fostului IAS Albești, în apropiere de cișmeaua de la gura Văii Baș Punar, *caput aque* al unuia din apeductele callatiene, au fost descoperite două toarte ștampilate, dintre care una este deteriorată, ceea ce nu a permis identificarea ei.

Majoritatea ștampilelor se încadrează în categoria celor astynomiche și doar două exemplare revin ștampilelor de producători.

C A T A L O G²

1. [ἄστυ]νόμο[υ] (Fig. 2/1)

[Ἀτ]τάλου.

[Φι]λοκ[ρά]το(υ) Cap masculin spre stânga

Ștampilă de magistrat: Ἀτταλος, grupa VA, cca. 281-280 a.Chr.

Producătorul Φιλόκρατης 3, activează până la începutul grupei VI. (Придиш 1917, 65, № 61; Федосеев 1998, № 31-32; Ionescu, Cheluță-Georgescu 1997, 158; Fig. 3/5; Garlan 2004, 258, n° 217);

Descoperire: zona Pădurii Hagieni.

2. ἀστυνόμου (Fig. 2/2)

Δημητρίου. Cap încoronat spre stânga

Νικίας

Ștampilă de magistrat: Δημήτριος 3 Ἡροξένου, grupa VC, cca. 267-266 a.Chr.

Producătorul Νικίας este cunoscut prin activitatea sa cu alți magistrați din grupele V și VI. (Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, 197, n°433; Ionescu, Cheluță-Georgescu 1997, 171, nr. 7; Buzoianu, Bărbulescu 2008, 289, S 199);

Descoperire: zona Pădurii Hagieni.

3.τος (Fig. 2/3)

[ἄ]στυνόμου [Kantharos]

² Lista ștampilelor în Catalog este prezentată în ordine alfabetică, în text fiind indicat și locul de descoperire.

[Δι]ονυσίου

Ștampilă de magistrat: Διονύσιος 3 Απολλοδώρου, grupa VA, cca. 275 a.Chr. Pare să fie folosită în legendă sigma lunară.

Descoperire: zona Pădurii Hagieni.

4. ἀστυνόμου (Fig. 2/4)

Ἑκαταίου.

Tirs cu panglici spre dreapta;

Ștampilă de magistrat: Ἑκαταῖος 2 Λαμάχου, grupa VC, cca. 263 a.Chr. Pe ștampilă nu este indicat patronimicul astynomului;

Ștampilă cu numele producătorului este plasată pe cea de-a doua toartă (Canarache 1957, nr. 256 (întocmai); Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, n° 463-473; Lungu 1992, 84, nr. 32; Conovici 1998, n° 214 (aceeași matrice); Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1998, 71, Nr. 92; Garlan 2004, n° 306; Buzoianu, Bărbulescu 2008, 289, S 206-207; Матеевич, Самойлова 2017, Каталог. 55, № 40, 41-43, Иллюстрации 160/40, 41-43);

Descoperire: zona *Castelul de Apă*.

5. ἀστυνόμου (Fig. 2/5)

Ἑκαταίου το

[ῶ Λα]μάχου.

Tirs cu panglici spre dreapta.

Ștampilă de magistrat: Ἑκαταῖος 2 Λαμάχου, grupa VC, cca. 264-263 a.Chr. De cele mai multe ori, pe amforele ce poartă ștampila cu numele acestui magistrat, ștampila cu numele producătorului este plasată pe ce a de a doua toartă (asemănător la Conovici 1998, n°. 226-228; Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1998, 71, nr. 93; Garlan 2004, no. 311);

Descoperire: zona *Castelul de Apă*.

6. [ἀσ]τυνόμου (Fig. 2/6)

Ἑκαταίου.

Tirs cu panglici →

Ștampilă de magistrat: Ἑκαταῖος 2 Λαμάχου, grupa VC, cca. 264-263 a.Chr.

Pe ștampilă nu este indicat patronimicul astynomului (Canarache 1957, nr. 25; Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, n° 463-473; Lungu 1992, 84, nr. 32; Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1998, 71, nr. 92; Garlan 2004, n° 306);

Descoperire: așezarea greco-romană de la Arsa.

7. ἀ[σ]τυνόμου (Fig. 2/7)

Ἑστιαίου. [Kantharos]↑

Τεύθρα[ας]

Ștampilă de magistrat: Ἑστιαῖος 1 din grupa VA, cca. 281-280 a.Chr.;

Producătorul Τεύθρας III își începe activitatea în grupa IV și rămâne activ pe parcursul grupei V (Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, n° 482; Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1998, 70, nr. 82);

Descoperire: zona *Castelul de apă*.

8. [Ε]ὐχαρίστου (Fig. 2/8)
[ἀσ]τυνό(μου). Cap spre stânga
Καλλισθ(ένους)
Ștampilă de magistrat: Εὐχάριστος 1 Γυρίτου, grupa IIIC cca. 308-307 a.Chr.;
Producătorul Καλλισθενής II este descendentul unui alt producător Θεωδώρας III. Numele producătorului Καλλισθενής II este cunoscut în grupele III-IV (Canarache 1957, nr. 263 (asemănător); Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, n°1118 ; Garlan 2004, n°108);
Descoperire: fosta fermă piscicolă Limanu.

9. [Η]ρακλεῖ [ἰ]δου (Fig. 2/9)
ἀστυνό(μου). Frunză de iederă?
Κα[λ]λισ(θενου)
Ștampilă de magistrat: Ἡρακλείδης 1 Ἡρονίμου din grupa IIIC, cca. 310-309 a.Chr.;
Producătorul Καλλισθενής 1 (?) este cunoscut prin activitatea sa în cadrul grupelor cronologice II-III. De obicei, în ștampilele acestui magistrat, drept emblema figurează imaginea unui leu șezând. În cazul nostru, emblema păstrată pare a fi cea de producător. Garlan îl menționează pe Ἡρακλείδης 1 în șirul magistraților cu care lucrase acest producător (Garlan 2004, 43);
Descoperire: zona pădurii Hagieni.

10. Θεογείτου (Fig. 2/10)
ἀστυνό(μου). Delfin spre stânga, căluț de mare spre dreapta
Χαβρία
Ștampilă de magistrat pe țigla: Θεόγειτος, grupa IIB, cca. 332-331 a.Chr.;
Producătorul: Χαβρία a activat o perioadă mai îndelungată – cca. 20 de ani, lucrând cu magistrații din grupele II-A până în III-A (Garlan 2004, n° 54, aceeași matrice);
Descoperire: *La Movice*.

11. [Πρῶ]τος. (Fig. 3/11)
ἀστυνομοῦ(ν)το(ς)
[Ἰκεσίου τ]οῦ Ἑσ Pasăre spre stânga
[τιαίου]
Ștampilă de magistrat: Ἰκέσιος 2 Ἑστιάου, grupa VC, cca. 262 a.Chr.;
Numele producătorului Πρῶτος 1 este întâlnit în grupele IV-V (Conovici 1998, n° 321 - aceeași matrice);
Descoperire: așezarea greco-romană de la Arsa.

12. Ἡρακλείδης. (Fig. 3/12)
ἀστυνόμου tolba cu săgeți
Καλλισθένου
Ștampilă de magistrat: Καλλισθένης 1 Νόσσου, grupa VC, cca. 267-266 a.Chr.;
Producătorul: Ἡρακλείδης 4 (Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1998, 70, nr. 86; Conovici, Avram, Poenaru-Bordea 1989, 182; Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, n° 488-490);
Descoperire: zona pădurii Hagieni.

Fig. 2

13. [ἄστ]υνόμ[ου] (Fig. 3/13)

[Λε]ωμέδοντος Călăreț spre dreapta
τοῦ Ἐπιδήμ[ου].

[...]μαχος

Ștampilă de magistrat: Λεωμέδων Ἐπιδήμου, grupa VIC2 (cca. 236 a.Chr.) (Buzoianu 1981, 147, nr. 60);

Numele producătorului este citit Σίμαχος (Garlan 2004, n°. 442, p. 210, propune varianta cu numele producătorului Εὔμαχος);

Descoperire: zona de Vest a cartierului *Coloniști*.

14. Ἑστιαῖος. (Fig. 3/14)

ἄστυνόμου

Μιλτιάδους Fulger

Ștampilă de magistrat: Μιλτιάδης Θεισάνδρου, grupa VA, cca. 276-275 a.Chr. Producătorul Ἑστιαῖος II (tatăl unui alt producător Ἀριστάρχος) a fost activ în cadrul grupelor IV și V;

Descoperire: zona pădurii Hagieni.

15. ἄστυνόμου (Fig. 3/15)

Ποσιδείου

τοῦ Θεαρίωνος. Statuie cu cornul abundenței sprijinită de o coloană

Δημήτριος

Ștampilă de magistrat: Ποσιδεῖος 2 Θεαρίωνος grupa VIB, cca. 247-246 a.Chr.;

Producătorul/rii: Δημήτριος III (IV), pe care Garlan îi plasează alături, în grupele V-VI, doar că menționează că, momentan, spre deosebire Δημήτριος III, nu se pot specifica numele magistraților activi alături de Δημήτριος IV (Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1983, nr. 71-72; Garlan 2004, 68-69, F.49; întocmai la Conovici 1998, n° 434);

Descoperire: zona *Castelul de Apă*.

16. ἄσ[τυνόμου]ν (Fig. 3/16)

τος Ὕλλου τοῦ

Φιλίσκου. Mască în turban

Μενίσκος

Ștampilă de magistrat: Ὕλλος Φιλίσκου, grupa VID, cca. 214-213 a.Chr.;

Producătorul: Μενίσκος II (III), numele acestuia apare la sfârșitul grupei V și activează pe tot parcursul grupei VI (Canarache 1957, nr. 338; Conovici 1998, n° 565-566; Garlan 2004, n° 540);

Descoperire: zona de Vest a cartierului *Coloniști*.

17. ἄστυνόμου[ντος] (Fig. 3/17)

Ὕλλου τοῦ

Φιλίσκου. Mască în turban

Ἐπιχάρης]

Ștampilă de magistrat: Ὕλλος Φιλίσκου, grupa VID, cca. 214-213 a.Chr.;

Producătorul Ἐπιχάρης III, activează cu magistrații din grupele VIB până în VID (Garlan 2004, 69, F51) (întocmai la Conovici 1998, n° 564);

Descoperire: zona *Castelul de Apă*.

Fig. 3

18. [ἄστυνόμου] (Fig. 3/18)

[Φη]μίου τοῦ

Θεοπείδου. Călcător de struguri†

Ștampilă de magistrat: Φήμιος 3 Θεοπείδου, grupa VIC-2, cca. 229-228 a.Chr.;

Numele producătorului nu este indicat (majoritatea amforelor care au ștampilă acestui magistrat poartă numele producătorului pe ce a de-a doua toartă, Conovici 1998, 142). Doar numele producătorului Πολύχαρμος figurează pe o ștampilă alături de numele acestui magistrat (Garlan 2004, n° 472; Rădulescu *et alii* 1988-1989, Pl. VIII/14; asemănătoare la Conovici 1998, n° 528, doar că emblema este redată altfel; Garlan 2004, n° 472-474; Mateevici 2007, 167, nr. 277; Buzoianu, Bărbulescu 2008, 299, S 306-310; Федосеев 2001, 12, no. 274);

Descoperire: zona de Vest a cartierului *Coloniști*.

19. [K]ω[μ]άρχου (Fig. 4/19)

Ștampilă de producător: Κωμάρχης, care activează în perioada finală de ștampilare de producători sinopeeni (începutul sec. II a.Chr.) (Και 2007, 273, рис. 63/4);

Descoperire: așezarea greco-romană de la Arsa.

20. Τι[μο]λέω[ς] (Fig. 4/20)

Ștampilă de producător: posibil Τιμολέων 1 sau Τιμολέως II, grupele V-VI, activând cu 4 magistrați din grupa VB, trei magistrați din grupa VC și doar cu unul de la începutul grupei VI (Garlan 2004, 76, F 71) (Gramatopol, Poenaru-Bordea 1969, 221, n° 625; Garlan 2004, n° 320);

Descoperire: zona de Vest a cartierului *Coloniști*.

Neidentificate:

21. [ἀ]στυνόμου (Fig. 4/21)

....ΤΙ..

Ștampilă de magistrat din numele căruia s-a păstrat doar hasta superioară de la o literă. Emblema este neclară (posibil o floare?);

Descoperire: zona *Castelul de Apă*.

22. ἀ[στυ]νόμου (Fig. 4/22)

Δ[.....].

Σ[.....]

Fragmentul unei ștampile de magistrat în care numele astynomului începe cu Δ și se prea poate ca numele producătorului sau patronimicul să înceapă cu Σ. Una din variante ar putea fi Δημητρίου/ Σ[κον]φί[ας]. (Garlan 2004, n°245) (?);

Descoperire: zona pădurii Hagieni.

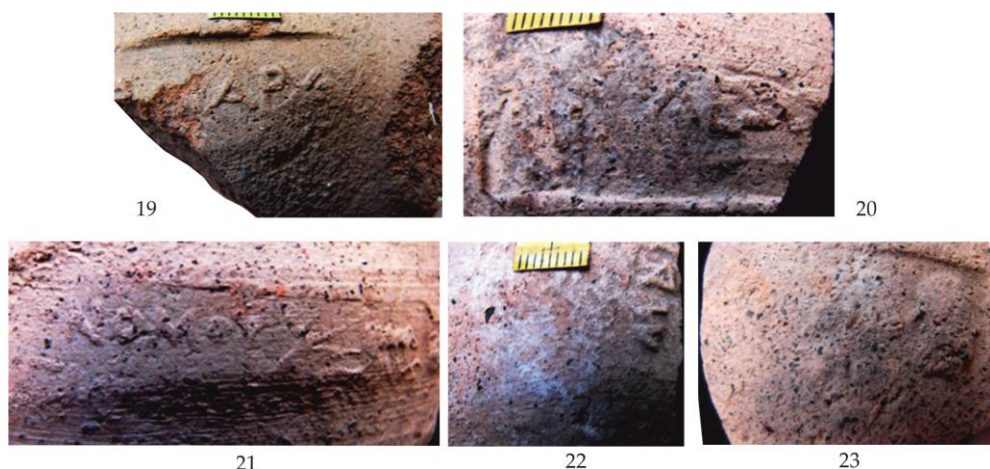

Fig. 4

CONCLUZII

Analiza acestui mic lot de ștampile sinopeene descoperite în teritoriul callatian ne permite să tragem unele concluzii de ordin cronologic (deși doar datarea ștampilelor amforice nu poate crea un tablou exhaustiv al importurilor sinopeene în zona dată, reieșind din faptul că nu toate amforele sinopeene se ștampilau regulat). Totuși, în linii generale, putem trasa un cadru cronologic ce rezultă din datarea acestor ștampile. Astfel, putem menționa că datarea lotului se încadrează între anul 332 a.Chr. (magistratul Θεόγειτος) și începutul sec. II a.Chr. (producătorul Κωμάρχης). Doar trei ștampile revin celei de-a doua jumătăți a sec. IV a.Chr., 11 dintre cele de magistrați datează din prima jumătate a sec. III a. Chr., iar patru exemplare sunt datate în a doua jumătate a sec. III a.Chr. Ștampilele unor magistrați sunt prezente în câte două sau chiar trei exemplare, precum cele ale lui Ἐκαταῖος 2 Λαμάχου sau ale lui Ὑλλος Φιλίσκου. Majoritatea ștampilelor, atât ale magistraților, cât și cele ale producătorilor (fie și puțin numeroase), pot fi datate în sec. III a.Chr., fapt ce în linii generale revine perioadei de maximă pătrundere a mărfurilor lichide din Sinope (vin și ulei de măsline) în regiunea nord-vest și vest pontică.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, A., Poenaru-Bordea, Gh. 1988, *Nouveaux timbres amphoriques thasiens de Callatis*, Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série 32 (1-2), 27-35.
- Buzoianu, L. 1981, *Considerații asupra ștampilelor sinopeene de la edificiul roman cu mozaic*, Pontica 14, 133-151.
- Buzoianu L, Cheluță-Georgescu N. 1983, *Timbres amphoriques inédits de Callatis*, Pontica 16, 149-188.
- Buzoianu, L., Cheluță-Georgescu, N. 1998, *Noi ștampile amforice de la Callatis*, Pontica 31, 49-98.
- Buzoianu, L., Bărbulescu, M. 2008, *Albești. Monografie arheologică*, Constanța.
- Canarache, V. 1957, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București.
- Conovici, N. 1998, *Les timbres amphoriques. 2. Sinope*, Histria VIII (2), București-Paris.
- Conovici, N., Avram, A., Poenaru Bordea, Gh. 1989, *Nouveaux timbres amphoriques sinopéens de Callatis*, Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série 33 (1-2), 111-123.
- Garlan, Y. 2004, *Les timbres céramiques sinopéens sur amphores et sur tuiles trouvés à Sinope. Présentation et catalogue*, Varia Anatolica 16, Paris.

- Gramatopol, M., Poenaru-Bordea, Gh. 1969, *Amphora stamps from Callatis and South Dobrudja*, Dacia. *Révue d'archéologie et d'histoire ancienne*, Nouvelle Série 13, 127-282.
- Ionescu, M., Cheluță-Georgescu, N. 1997, *Cercetări de suprafața în teritoriul callatian*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 48, 155-175.
- Lungu, V. 1992, *Circulația amforelor ștampilate în zona Capul Dolojman*, Pontica 25, 69-97.
- Mateevici, N. 2007, *Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI- începutul sec. II a.Chr.*, Biblioteca Tyragetia XIV, Chișinău.
- Rădulescu, A., Bărbulescu, M., Buzoianu, L., Cheluță-Georgescu, N. 1988-1989, *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța)*, Sinope, Pontica 21-22, 23-90.

*

- Кац, В.И. 2007, *Греческие керамические клейма эпохи классики и эллинизма (опыт комплексного изучения)*, Боспорские исследования 18, Симферополь-Керчь.
- Матеевич, Н., Самойлова, Т.Л. 2017, *Амфорные клейма из Тиры (раскопки 1998-2008 гг.)*, Киев.
- Придик, Е.М. 1917, *Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках, на черепицах Эрмитажного собрания*, Петроград.
- Федосеев, Н.Ф. 1998, *Керамические клейма из раскопок на поселении Бакланья скала, Древности Боспора 1*, 253-270.
- Федосеев, Н.Ф. 2001, *О коллекции керамических клейм в Национальном музее Варшавы*, Боспорские исследования 1, 55-74.